

www.azevfaja.hu

Az alma az ellentmondások fája. A kultúrtörténet legrégebbi és az egyik legszélesebb elterjedési területű gyümölcstermő fája, a kétértelműség, a jó és a rossz szimbólumává is vált. Nem véletlen, hiszen megannyi nép mitologikus képzeletvilágát jelenítette meg az alma, a mérsékelt öv legtöbbet fogyasztott gyümölcse, melyet az újkortól nemesítettek.

A hozzá kapcsolt jelentéstartalmak sokfélesége egyrészt pozitív: a szerelem, a boldogság és a termékenység; másrészt negatív: a halálhoz vezető csábítás és az emberi nem bukása jelképeként. Ezért, jöllehet az év fája a hazánkban honos vadalma (*Malus sylvestris*), a kultúrtörténeti és a kertészeti vonatkozásoknál nem szorítkozhatunk pusztán e fajra, hiszen épp a szelektált, keresztezett, nemesített almákhoz, sőt még a görög nyelvi közös gyökerek miatt a birshez és a gránátalmához is mítoszok, hiedelmek, csodaelbeszélések és legendák sokasága kapcsolódik.

A termesztésbe vont, vadon növény fajok közül kétségkívül az almának a

Az alma kultúrtörténeti, kertészeti vonatkozásai

Dr. Konkoly-Gyuró Éva*

leggazdagabb a kultúrtörténeti szerepe. Köszönhető ez annak, hogy az alma fogyasztására utaló első régészeti leletek a civilizáció hajnalától, a Kr. e. V. évezredtől, az újkorkorból származnak, majd ettől kezdve folyamatosan végigkíséri az emberiség történetét az alma mint táplálék, és mint sokrétű szimbólum.

Az almát nyersen, aszalva, gyümölcslé és almabor, valamint ecet formájában is fogyasztották. Különösen egészségmegőrző és gyógyító hatása számos legendás történetet, mitikus képzetet hívott életre, nem pusztán a napfényben gazdag országokban, de Európa északibb, hűvösebb tájainak népeinél is, köszönhetően az alma széles elterjedési területének.

Az alma birtokba veszi a Földet

A vadalmák szelektálása, nemesítése Európától Elő-Ázsiáig terjedt az elmúlt hatezer év során. A legrégebbi magmaradványokat Európában, a svájci cölöpépítmények környezetében lévő tavak iszapjában tárták fel, jöllehet a származási központ Nyugat-Ázsia. A géncentrumot Vavilov orosz botanikus 1929 szeptemberében a Kazahsztánt Kínától elválasztó Tien-san hegység lejtőin találta meg. Az ott látott csodálatos diverzitást mutató gyümölcserdőt, amelyben az alma mellett szilva, őszibarack, málna is megtalálható volt, tartotta a nemesített fajták őseinek, majd nyomom követve a domesztikáció folyamatát.

A Sztálin börtönébe zárt kutató elmélete azonban csak a felfedezés után 50 évvel, a kommunizmus bukása után kerülhetett napvilágra, ismerteti Erika Janik az alma történetéről írott monográfiájában. A selyemúton haladó kereskedőknek lényeges szerepük volt az alma kelet és nyugati irányba történő elterjesztésében.

A következő fontos lépés a termesztett almafajok diverzitásának kialakulásában a szemzés feltalálása volt. Mind Kínában, mind Babilonban ismerték a szemzést már 3000 évvel ezelőtt. Majd a rómaiaknál id. Cato is ír a szemzésről a Kr. e. 2. században a *De Agricultura* című művében. Az alma fogyaszt-

tása a Kr. e. első millennium idejétől kezdődően hozzátartozott a civilizált világ életéhez.

Homérosz a Kr. e. 9. században ír *Odüsszeusz* vándorlásainak történetében az alkinus király gyümölcsöskertjéről, amelyben több gyümölcs között az almát is felsorolja. Ezt tartják az első ókori irodalmi említésnek, jöllehet valószínű, hogy itt a gránátalmáról, vagy a birsről lehetett szó.

Az alma élvezete Dáriusz sikerei idején érte el a csúcspontját az ókorban, amikor a perzsák fennhatósága Kr. e. 512-ben a Kaukázus északi lejtőig terjedt. Majd Nagy Sándor meghódítva a perzsák birodalmának jelentős részét, sok mindent átvett tőlük, közte az alma megbecsülését is. A Tigris menti területekről szemzésben jártas kertészeket hozatott, és elterjesztette az almatermesztést görög földön.

A római korban, a zsúfolt városokban lakó patríciusok a városkörnyéki, kertekkel övezett villákban találtak felüdülést, ahol gyakorta a gyümölcsfák alatt a szabadban vacsoráztak. A római hortusokból nem hiányozhatott az almafa és több fajtáját termesztették, mint bármely más gyümölcsnek. A rómaiaknak szerepük volt abban, hogy az alma elterjedt az egész kontinensen. Gyümölcsöskerteket telepítettek hispán, frank és brit földön.

A birodalom bukása után a monostorok lettek a kertészet továbbörökítői. Leginkább a ciszterciák – akik az apátságok birtokain dolgozva termelték meg élelmüket – játszottak kulcsszerepet a gyümölcsösök létesítésében és elterjesztésében. Brit földön a normann invázió nyomán kezdődött az almabor készítése.

Keleten a török birodalom terjeszkedése nem vetett gátat a kertkultúrának, mert a hódítók szigorú utasítást kaptak, hogy őrizték meg az elfoglalt területek szántóföldjeit és kertjeit. Így a perzsa és a bizánci kertkultúra tovább élt az iszlám uralom alatt is. A görög és római szerzők kertészeti műveit lefordították és nem pusztán megőrizték a kertészeti tudást, de tovább is fejlesztették.

Az alma ültetése Európában is újra fellendült és a jólét szimbólumává vált

* egyetemi tanár, SOE EMK

az újkori kertekben. Majd a hódítások során a kedvelt almafajták a föld minden pontjára eljutottak. Amerikában főként a keleti parton létesítettek ültetvényeket. Dél-Amerikában a spanyolok és a portugálok telepítettek almafákat. Annyira elterjedt lett, hogy amikor Darwin 1835-ben partot ért Chilében, Valdivia kikötőjét almafák árnyékolták. Dél-Afrikába a hollandok vitték el az almát, és amikor a filoxéra a 19. században elpusztította a szőlőket, akkor almagyümölcsösökkel igyekeztek pótolni az ültetvényeket.

Mítoszok, kozmikus, vallási és nemzeti szimbólumok

A görög mitológiában gyakorta feltűnik az alma. A kerek gyümölcsök a teljesség szimbólumai a gömbalakhoz társított tökéletességből adódóan. A görög *melon* szó juhot, kecskét, almát és általában gömbölyded fagyümölcsöt és emlőt jelent. Hérának az alma mellett a tejelő kecskefüge (*Caprificus*) volt a szent fája. Kecskébőr tömlőben szállították a bort, amit nemcsak szőlőből, hanem almából és fügeből is erjesztettek. Az állatövi Bak csillagképéhez társították a Tejút-világfát, amely gyakran aranyalma vagy fügefá alakjában élt tovább. A magyar mitológia Tündérkertje, az aranyalmafás kert mitológiai gyökerei is ide nyúlnak vissza – olvashatjuk Jankovics Marcell *A fa mitológiája* című művében.

Számos forrásból ismert a Hesperiák kertje – Héra gyümölcsöskertje –, ahol az egyik fán az örök ifjúság és halhatatlanság aranyalmái teremnek, amelyeket százfejű sárkány őriz. Graves szerint a mediterrán és keleti istennők almafája igazából birs-almafa volt. Plinius is a birsmát nevezi „aranyalmának”, a mérsékelt övi alma ugyanis nem őshonos azon a vidéken.

Az alma győzelmi szimbólummá is vált Hellaszban. Afrodité Párisznak adja az almát, szerelme kifejezéséeként. Megjelenik az olimpiai játékokon is, ahol ősi ábrázolások szerint eredetileg almaágot kaptak a győztesek, s csak a hetedik olimpián, Kr. e. 748-tól tértek át a vadolajág adományozására.

Graves írja: „Augusztus 13-án Diana, vagy Vesta anyaistennő kereszténység előtti ünnepét (ez volt az augusztus 15-i Mária mennybemenetele, Nagyboldogasszony ünnep pogány elődje)” almalborral és mogyorófa nyárson sült gödölyhússal ülték meg, valamint almával, ami fűrtökben csüngött az ágról.

Az aranyalmát termő világfa, a tetején fa kozmikus szimbólum. Összeköti az eget a földdel. Az égig érő fa a magyar népmesében három szférát jelképez: az arany a Napot, az ezüst a Holdat és a rézalma a Vénuszt.

Nemzeti szimbólumunk az országalma – a kereszttel ékesített gömb – eredete az ókorba nyúlik vissza. A görögök a rendezett világmindenséget, a kozmoszt gömbhéjak egymásra rakódó rétegeiként képelték el, amelynek középpontja a Föld. Ennek nyomán vált a glóbusz a hatalom, a világalom jelképévé a római korban is. A gömbszimbólumra Nagy Konstantin császár tetette rá a keresztet, ami a sordöntő 312. évi milviusi csata előtt jelent meg álmában e szavak kíséretében: „e jelenben győzni fogsz”. A csata sikere után tette államvallássá a kereszténységet Rómában. E tartalmat hordozzák később a keresztény uralkodók kereszttel ékesített gömbjei/országalmái mint uralkodásuk és hatalmuk jelképei.

Az alma nem pusztán a vitalitás, a szerelem és a hatalom, hanem a halál jelképe is. A Biblia teremtéstörténetében a jó és a rossz tudás fája az édenkertben – ami minden bizonnyal gránátalma volt – az ember Istennel való szembefordulásának jelképe. Az Úr tilalma ellenére a kígyó (a gonosz) sugalmazására Éva ráveszi Ádámot, hogy egyenek a tiltott fa gyümölcséből. Ez az engedetlenség vezet a halhatatlanság elvesztéséhez és ennek nyomán jelenik meg az eredendően jónak teremtett világban az emberi szenvedés. A

halál bélyege Ádámon a torkán akadt csutka. De az utolsó szó mégsem a halálé a keresztény hit szerint. Ádám és Éva földi halálának és egyben égi születésének napja az év legrövidebb napjához közel eső december 24-e, ami után hajnalban, karácsonykor megszületik Krisztus, a megváltó, akinek küldetése, hogy megszabadítsa az emberiséget az eredendő bűn rabságából és utat mutasson az öröklét felé. Így válik a karácsonyfa, amit egykoron almával díszítettek, a paradicsom fájának szimbólumává.

Pacino di Bonaguida *Lingum Vitae* című képében a festő 47 aranyalma foglatatban Jézus élete, szenvedése, halála és megdicsőülése történetét mondja el. A képhez Szent Bonaventura 1260-ban fűz magyarázatot. A keresztről lett életfában a festő Krisztusnak az emberekért vállalt, életre vezető áldozatát szimbolizálja.

Néphit, népszokások

A néphit is megjeleníti a kozmikus és vallási szimbolikát és dalokat, szokásokat formál azokból. Az alma itt a szerelem, a termékenység és az egészség jelképe. „A férges alma meddőséget, hűtlenséget jelentett. Régi kirgiz szokás szerint, ha egy asszony meddőnek bizonyult, egy magányos almafa alatt kellett meghengergőznie. A zsidó néphit szerint a meddő asszonyok almafa nedvével kevert vízben mosdottak. Almával meghajigálni a lányokat (amerikai népszokás), vagy almát vetni a Szent Iván-i tűzbe az elhunyt gyermekek lelkeinek (magyar szokás) szintén termékenységet segítő varázscselekmény volt. Az újdonsült magyar menyecske az esküvője éjszakáján almát dugott a kebelébe, ha leány és körtét, ha fiúgyermeket akart. [...] A vőfély is almát tűzött sok helyen a botja végére, amit esküvő után az ifjú pár kettévágott és megevett. Ha nem, az elválást jelentett” – írja Jankovics.

Dalainkban a rózsá után a leggyakrabban előforduló szerelemjelkép az alma, az almafa. Az alma és a dió, valamint a szőlőszüret idejének egybeesése miatt számos közös népszokás kapcsolódik hozzájuk. Ezt mutatja a Viskár Béla gyűjtéséből származó népdal: „Ha kimegyünk rózsám a szőlőbe / Szőlőt szedünk bárszóny keszkenőbe / Piros alma a négy szögletébe / Csörgős dió köllös közepébe”.

A mesékben is gyakorta megjelenik az aranyalmafa, amelynek gyümölcsétől teherbe esnek a mesehősnők, más-

Az életfa

kor az eldobott fél almából „égig nyúló fa” nő, tetején ifjító gyümölcsökkel. Jankovics leírja az országszerte elterjedt szokást, amelyben a családfő karácsonykor almát és diót oszt szét a családtagok között. Úgy tartották, akinek férges gyümölcs jut, az a következő esztendőben beteg lesz vagy meghal. A mogoró, a dió és az alma tudással összefüggő szimbolikájában is van közös vonás. A mogoró (dió) a bölcsesség jelképe, az alma a tudás fájának gyümölcse. Az írek – a hasznosság okán is – csak a mogoró (dió) és az alma engedély nélküli kivágását büntették halállal.

Az alma a betakarításakor érik, így a „boldog vég”, a beteljesülés gyümölcse lett. A hiedelmek szintjén ez a természetet öltő istenség halálát jelenti. A „boldog vég” jelenti a szerelmi beteljesülést is. Erre utal a latin közmondás: *ab ovo usque ad mala*, ami azt jelenti: a tojástól az almáig, azaz a kezdettől, a megtermékenyüléstől a halálig. Ezt jelzi, hogy a kelta túlvilági sziget neve Avalon, ami almás helyet jelent.

Legendák, híres történetek, mondások

Az egyik legismertebb almához kapcsolódó legenda a svájci Tell Vilmos nevéhez fűződik. A mesteríjász lélegzetelállító mutatványa volt, hogy a fia fejére helyezett almát 100 méter távolságból hasította ketté nyílvecszejével, így menekítve meg magukat a börtöntől. A történet a férfivirtus és az igazságosság jelképévé is vált.

Newton fáról leeső almája, ami a gravitációelmélet felfedezéséhez vezette a fizikust, a tudományos zsenialitás, a hirtelen felismerések jelképe. Később

Fotó: Vidéki Róbert

az eredeti Apple logó is ebből alakult ki, igaz, abban a kiharapott alma az édenkerti tudás fájának szimbólumaként is értelmezett.

Luther mondása: „ha tudnám, hogy holnap elpusztul a világ, még ma ültetnék egy almát.” A reformáció 500 éves évfordulója alkalmából e mondás nyomán a Lutheránus Világszövetség hozta létre Wittenbergben azt az emlékparkot, amelybe 2017-ig 500 fát ültettek el. Hazánk Reformáció Emlékbizottsága is hozzájárult az emlékfültetéshez Wittenbergben, és Budapesten is a fasori evangélikus templom mellett lévő Reformációi Emlékparkban. Hasonlóképpen almafacsemetét ültetett közösen több gyülekezet püspöke Tordán a reformáció kezdetének ötszázadik évfordulóját jelző emlékévn nyitónapján, abban a városban, ahol 1568-ban az Országgyűlés Európában elsőként kihirdette a vallási tolerancia elvét.

A köznyelvben gyakori mondás, miszerint „az alma nem esik messze a fájától”, a magyar és a német nyelvben is elterjedt.

Gyógyhatás

Az alma gyógyító tulajdonságai ismeretek voltak az ókortól kezdődően és ezt követően mindenütt a népi gyógyászatban is. Méregtelenítő hatásának köszönhetően sok nép a szépséggel, a hosszú élettel és a megfiatalodással kötötte össze az almagyümölcsöt. Úgy vélték, hogy az alma a negatív érzelmeket is képes átalakítani, így spirituális energiát hoz felszínre. A kedvező pszichés reakciók minden bizonnyal a szervezet egész metabolizmusára gyakorolt pozitív hatásnak köszönhetőek. Az alma stimulálja a bélműködést, a vesét és a májat, megszünteti a hasmenést is. Vékony almaszeletekkel eltüntethető a szemölcsök, a reszelt alma meggyógyítja a gyulladt szemet, csillapítja a lázat és jótékony hatású az idegrendszerre. Az alma alapvető cukor- és aminosav-tartalma mellett magnéziumot, vasat, káliumot, több vitamint, foszfátokat és pektint is tartalmaz, aminek sokrétű gyógyhatása köszönhető. Erre utal a közismert angol mondás, miszerint napi egy alma távol tartja az orvost: *„An apple a day keeps the doctor away”* – ismerteti Haganeder.

A Szent Iván-i tűzgyújtás során – Európában mindenütt, ahol még él a szokás – a tűzbe gyógyfüveket, vadvirágot, gyümölcsöt szórak. A tűzben sült almát gyögysernek tartották.

Az alma gyógyhatását leíró történetek nem nélkülözik a mesés elemeket. A walesi legenda szerint a tündéranyától származó „myddfai fizikusok” gyógy-

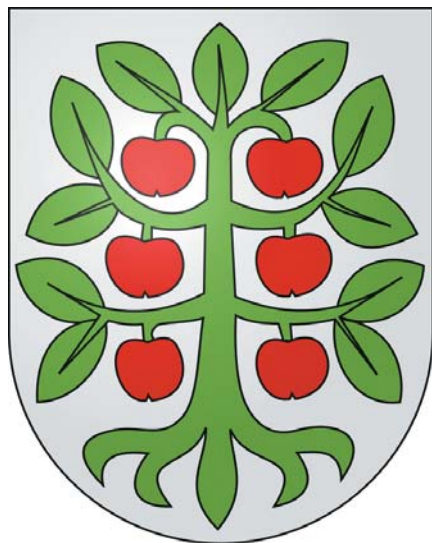
Newton almafája Woolsthorpe Manorban – York, Nagy-Britannia

módja volt a láz ellen, hogy egymást követő három napon a Szentháromság (Apa, Fiú és Szentlélek) neveit írták fel három almára, majd ezt követően a beteg meggyógyult – írja Pughe.

A csodás gyógyulásokhoz a pogány néphit szerint a boszorkányok és a druidák a gyógyító istenségek szellemét idézték meg és ennek erejét felhasználva tettek szert gyógyító hatalomra, ami vagy kézrátétellel, vagy távolba küldött energiákkal hatott. Egyes képzetek szerint maga az almafa szelleme gyógyított. Az emberi fantázia által kiszínezett történeteknek se szeri se száma.

Helynevek

Az alma Európa-szerte számos helynévben fennmaradt, utalva a gyümölcs környékbeli jelentőségére. Hazánkban főként a Dunántúlon fordul elő a településnevekben: Almásfüzitő, Almásneszmély, Balatonalmádi, Almásháza; a Dél-Alföldön pedig a Bácsalmás névben találjuk.

A svájci Affolten címere

Svájcban Apetlon neve őrzi, az emmentali Affolten címerében pedig a gyümölcs ábrázolását találjuk.

Almatermesztés régen és ma

Alma szavunk ótörök eredetű, ismeretű a magyar nép már magával hozta a Kárpát-medencébe a vándorlások korából. Elődeink félnomád életmódjuk során a Fekete-tenger északi vidékén a Kazár kaganátus védelmében megismerkedtek a kertészeti termesztéssel, amelyet a megtelepedés után kamatoztattak.

A középkori és újkori Európában, így hazánkban is hagyományos gypes gyümölcsösök a falvakban, mezővárosokban a lakóházak közelében kaptak helyet és

Fotó: Korda Márton

gyakorta a szérűskert szerepét is ellátták. A településszegély gyümölcsöskertjeinek ételmezési szerepe mellett ökológiai és tájképi jelentősége is számottevő. Napjainkra a beépített terület terjeszkedése, vagy az elnéptelenedés okozta felhagyás miatt ezek jelentős része eltűnt a tájból. Számos országban születtek kezdeményezések a megőrzésükre.

A tényt, hogy valóban nagymértékben hozzájárulnak a kultúrfaj-diverzitáshoz, számos kertészeti mű tanúsítja a 19. századból. Nagyváthy János 1821-ben a hazai gyümölcsfákról szóló fejezetében írja: „Gyümölcs a mi Hazánkban annyi-féle; s oly jó fajt találkozik, hogy a gyümölcsösöket állítók (hanemha készakarva a hazabeliek megvetésével a külső Országokon kapkodnának) ellehetnének minden többnyire tsalárd külső kertészek csemetéik és öltvényaik nélkül.” Majd felsorolja azokat a hazai hegységeket nyugaton és északon, amelyek „legszébb és legnemesebb fajú gyümölcsökkel rakottak, s olyakat mutatnak elő, a melyekről Mayer 's Christ Pomológusok semmit sem tudnak. A mi Czitrom almánkat, suplikánkat, négy rendbeli arany bőralmánkat [...] híjjában keresi a Pomológus az ő könyveikben lefestve.”

Az almák sokféleségét Rapaics Rajmund is kiemeli. Mint írja, a nagyszámú alma létrejöttét mutatja az is, hogy Bereczki Máté négykötetes munkájában (1877–1887) leírt 1075 gyümölcsfajta között 423 alma szerepelt.

Az intenzív, nagyüzemi gyümölcsösök telepítése szerte a világban az urbanizáció okozta koncentrált kereslet és a technológiai fejlődés nyomán bontakozott ki. A francia mintára telepített és a 20. század második felében elterjedt sövénygyümölcsösök jelentősen

megnövelték a termésmennyiséget. Ugyanakkor a jelentős vegyszerhasználatot követelő termesztési mód természetvédelmi konfliktusok forrásává vált. Az intenzív termesztés nem tudja azokat a járulékos többletfunkciókat betölteni, ami a hagyományos, gypes gyümölcsösök sajátja. Utóbbiakban jól lehet a gyümölcsstermesztés mennyisége jóval szerényebb, de a biodiverzitás megőrzésében, a defláció elleni védelemben, az ökológiai hálózatban, a településkép és a táji attraktivitás pozitív befolyásolásában nyújtott szolgáltatásainak sokrétűsége okán kívánatos a megtartásuk és újrafelfedezésük.

Irodalom

- Graves, R. (1970): *A görög mítoszok*. I–II. Budapest, Európa Kiadó.
- Jankovics M. (1991): *A fa mitológiája*. Budapest, Csokonai Kiadó.
- Hageneder, F. (2001): *The Heritage of Trees, History, Culture and Symbolism*. Edinburgh, Floris Books.
- Häne, K. (2013): Der Wildapfel – eine hölzerne Rarität. *Schweizer Briefmarken-Zeitung* 04/2013, 194–196. o.
- Janik, E. (2011): *Apple: A Global History*. London, Reaktion Books Ltd.
- Kiss L. szerk. (1983): *Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Koháry E. et al. 2004. *Gyümölcsstermesztő növények a Kárpát-medencében*. Budapest, Zászlónk Stúdió.
- Nagyváthy J. (1821–22): *Magyar practicus termesztő*. Pest, Trattner János. Állami Könyvtérjesztő Reprint sorozata, 1984.
- Rapaics R. (1940): *A magyar gyümölcs*. Budapest, Természettudományi Kiadó, 329. o.
- Plinius C. S. (1987): *A természet története. A növényekről. Részletek a XII–XXI. kötetből*. Hasonmás kiadás, Budapest, Zánkai G. Natura.
- Pughe, J. (1993): *The Physicians of Myddfai, Ancient Herbal and Other Remedies Associated with a Legend of the Lady of the Lake*. Felinfach, Oracles, Llanerch Publishers. 🌿